

מקורות שן ורגל והחילוק בין מכליא ללא מכליא (ג.)

במסכת בבא-קמא בסוף דף ב., מובאת ברייתא המבארת את המקורות מהם נלמדים שני האבות שן ורגל. מקור "שן" מהמילה "ובער" (עם סיוע מהפסוקי "...כאשר יבער הגלל עד תומו"), ומקור "רגל" מהמילה "ושלח" (עם סיוע מהפסוקי "משלחי רגל השור והחמור").

הגמרא בתחילת דף ג. מבררת מדוע אנו צריכים פסוק מסייע מהנ"ך לכל אחד מהאבות, ואומרת שלולא הבאת הפסוק "משלחי רגל השור והחמור", היינו אומרים שגם המילה "ושילח" מלמדת אותנו על שן (ולא מחדשת את אב הנוזקין "רגל"), והחידוש של פסוק זה הוא שמחייבים בשן אפילו במקום ש"לא מכליא קרנא" (זאת אומרת שלולא המילה "ושלח" היינו מחייבים על שן רק במקום ש"מכליא קרנא").

הנקודה הראשונה הצריכה ביאור היא הבדל ההגדרות בין "מכליא קרנא" ללא "מכליא קרנא":

רש"י³ כתב שההגדרה של "לא מכליא קרנא" היא: "...שאכלה ערוגה וסופו לחזור ולצמוח, אבל לא כתחילה". אך הגדרת "מכליא קרנא" היא "...וביער - שמבער לגמרי". היוצא מדברי רש"י שההבדל בין מכליא קרנא ללא מכליא קרנא, הוא לא בכמות הנזק אלא באיכות הנזק: מכליא קרנא - הכוונה לכילוי מוחלט - פעולה שכל כולה היזק ("לגמרי" - כלשון רש"י), ולא מכליא קרנא - הכוונה לפעולה שלא כל כולה היזק, משום שחלק מהדבר שנאכל עכשיו עתיד לצמוח שוב.

התוספות⁴ לעומת-זאת חלקו על פירושו של רש"י ואמרו שההגדרה של "לא מכליא קרנא" היא "שטינפה פירות להנאתה", ודבריהם מבוארים יותר בתוספות רבנו פרץ, שכתב: "...לכן נראה לפרש 'לא מכליא קרנא' - דהיינו כגון שטינפה פירות להנאתה, שעדיין הם ראויים קצת ולא כלה

1. מלכים-א ד ; י.

2. ישעיהו לב ; כ.

3. ד"ה אידי ואידי.

4. ד"ה הא ולא מכליא קרנא.

מקורות שן ורגל והחילוק בין מכליא ללא מכליא (ג.)

הקרן כלל, שעדיין הכל קיים". היוצא לפי זה מדברי התוספות שמכליא קרנא - הכוונה לפגימה בגוף החפץ הניזק, כגון אכילה, אך "לא מכליא קרנא" - הכוונה לנזק שאמנם הוריד את ערך החפץ הניזק, אך לא פגם בגופו, וכגון לכלוך מבחוץ או מעיכה שלא פגמה את גוף החפץ.

הטור והשולחן-ערוך⁵ פסקו להלכה שבין במכליא קרנא ובין בלא מכליא קרנא חייב המזיק לשלם נזק שלם, חו לשונם: "...וחייב נזק שלם, בין אם אכלתו, בין אם לא אכלתו, אלא שהפסידתו ולא כלתה אותם לגמרי...". ונראה לכאורה, שמקורם של הטור והשולחן-ערוך הוא בדברי רבנו חננאל, שכתב בלשון דומה: "... מהו דתימא הני תרי קראי "ושילח" ו"ביער" תרוויהו אשן, והא דאכל פירי לגמרי וקא מכליא קרנא, והא דאפסדינהו⁶ לפירי דחייב, ולא מכליא קרנא".

אמנם, עדיין צריך ביאור לשיטתם, מהי ההגדרה המבדילה בין מכליא ללא מכליא? הרי בודאי הם אינם סוברים כרש"י, משום שלרש"י החילוק הוא בין שני סוגי אכילות, ואילו הטור והשולחן-ערוך חילקו "בין אם אכלתו בין אם לא אכלתו אלא שהפסידתו", וכן רבנו חננאל חילק "והא דאכל... והא דאפסדינהו", ומצד שני נראה שהם לא מחלקים כהתוספות (על-פי הסברו של רבנו פרץ), בין פגימה בגוף החפץ לנזק בשווי החפץ הניזק, משום שאם-כן, מדוע כתבו "ולא כלתה אותם לגמרי", שמשמע ש"בלא מכליא קרנא" יש כילוי, שהיה להם לכתוב "ולא כלתה אותם כלל" (כלשון רבנו פרץ לעיל). וכן רבנו חננאל, - מדוע כתב בהגדרת מכליא "דאכל פרי לגמרי", הרי בעצם פעולת האכילה - גם אם לא כלתה את החפץ לגמרי, - יש משום 'מכליא' לפי הגדרת התוספות?!

אלא נראה לומר שהרבנו חננאל, הטור והשולחן-ערוך מחלקים בין שני סוגי כילוי: ישנו כילוי של אכילה, שבנוסף לזה שגוף החפץ הניזק נפגם, החומר עצמו מתבער מן העולם על-ידי עיכול הבהמה, וזהו מכליא קרנא, וישנו כילוי אחר, שלמרות שהוא פוגם בגוף החפץ הניזק, החומר עדיין קיים בעולם ולא נתבער לגמרי, וזהי ההגדרה של לא מכליא קרנא. ונראה שעל פי החילוק הזה נוכל להבין את שיטתו של התוספות רבנו ישעיהו שפירש שלא מכליא קרנא-"לעסה פירות והשליכתם מפיה", שאמנם גוף החפץ ניזוק אך לא נתבער לגמרי על ידי אכילת הבהמה.

5. חושן-משפט ריש סימן שצא.

6. כך מופיע בהוצאה מדעית של פירוש רבנו חננאל.

7. מובא בשיטה-מקוצבת.

ולפי זה נבין גם כן את לשון רבנו חננאל, הטור והשולחן-ערוך, שמה שכתב רבנו חננאל במכליא - ו"הא דאכל פירי לגמרי", כוונתו להוציא מהמציאות שהעמיד רבנו ישעיה שאכלה אך לא לגמרי. וכן הטור והשולחן-ערוך חילקו בין אכילה שהיא כילוי/ביעור לגמרי, לבין הפסד שאמנם פוגע בגוף החפץ, אך אינו מכלהו לגמרי.

אמנם, למרות שנראה מפשטי הדברים שכתבנו שמקורם של הטור והשולחן-ערוך הוא פירוש רבנו חננאל, מכל מקום הבית-יוסף⁸, באר-הגולה⁹ והגר"א¹⁰ בביאורו, כתבו במפורש שמקורם של הטור והשולחן-ערוך הוא התוספות שהבאנו לעיל. לפי זה נצטרך לומר שהם הבינו את התוספות לא כפירושו של רבנו פרץ שיש חילוק בין פגימה בגוף החפץ לנוק שמוריד בשוויו, אלא שלא מכליא קרנא זה גם פגימה בגוף החפץ אך לא לגמרי, כמו שהסברנו בתוספות רבנו ישעיה.

לאחר שבררנו את ההגדרות של מכליא קרנא ולא מכליא קרנא, יש לבאר את היסוד שהביא אותנו לחלק ביניהם: הגמרא (כמו שהוזכר לעיל בתחילת המאמר) אמרה, שלולא הפסוק "משלחי רגל השור והחמור", לא היינו לומדים מהמילה "ושלח" את האב רגל, אלא היינו מצריכים אותה ללמדנו שבשן חייבים גם בלא מכליא קרנא.

ומקשה רש"י¹¹, שבודאי אם התורה היתה כותבת רק את המילה "וביער", היינו דורשים אותה כפשוטה, שהכוונה דוקא למכליא קרנא (כמו שכתב רש"י בעצמו: "דמכליא קרנא דמשמע וביער שמבער לגמרי"), אך על כורחנו, אם רצתה התורה לחדש לנו דינים רק באב שן, היא היתה צריכה לכתוב רק את המילה "ושלח", שאין במשמעותה דוקא מכליא קרנא, והיינו מחייבים באב הנזיקין שן, בין במכליא ובין בלא מכליא? ומתרץ רש"י שאמנם ממשמעות המלה "ושלח" לא היינו מחלקים "בין מכליא ללא מכליא", אך עדיין היינו מחלקים ביניהם מסברא!

התוספות¹² הקשו את אותה הקושיא שהקשה רש"י, אך תירצו באופן אחר לחלוטין. הם תירצו שאם היה כתוב רק "ושלח", היינו מחלקים בשן בין "שלח שלוחי" ל"אזלא ממילא" (ולא בין מכליא ללא מכליא, כתירוצו של רש"י!).

8. על הטור ריש סימן שצ"א

9. על השולחן-ערוך, שם

10. אות ג.

11. סוף ד"ה אוידי ואויד.

12. ד"ה והא מכליא קרנא

לאחר שהגמרא מצריכה את המילה "ושלח" ללמדנו על "רגל", היא שואלת מהיכן אנו יודעים שבשן חייבים נזק שלם גם בלא מכליא קרנא, ומתרצת שמשווים את שן לרגל, וכמו שברגל פשוט לנו שאין חילוק בין "מכליא קרנא" ל"לא מכליא קרנא" כן הדין גם בשן. וכאן יש לשאול, מדוע פשוט כל-כך לגמרא שברגל אין הבדל בין מכליא קרנא ללא מכליא קרנא, ואילו בשן היא מצריכה לימוד מיוחד מרגל?

ונראה לנו לומר שגם במענה לשאלה זו יחלקו רש"י ותוספות לשיטתם ביסוד החילוק בין מכליא ללא מכליא:

לפי רש"י, החילוק בין מכליא ללא מכליא הוא באיכות הנזק, כשמכליא זו פעולת נזק, ואילו לא מכליא זו פעולת אכילה שמעורב בה נזק, ולכן ישנה סברא הגיונית ברורה לחלק בין מכליא ללא מכליא. ולכן אם היה כתוב רק "ושלח" בשן, היינו מחלקים מסברא בין מכליא ללא מכליא. אך עכשיו ש"וביער" נלמד לשן, ואילו "ושלח" נלמד לרגל, אי-אפשר לומר שגם ברגל נחלק מסברא כמו שהיינו מחלקים בשן, משום שהמילה "וביער" מגלה שמשמעות המילה "ושלח" שמופיעה ברגל, היא גם ב"לא מכליא קרנא"¹³. וכן מדויק מדברי רש"י¹⁴ שהסביר שהסיבה שלא חילקנו ברגל, היא שלא כתוב "וביער".

אמנם לפי ההסבר שכתבנו בדברי התוספות¹⁵, שהחילוק בין מכליא קרנא ללא מכליא קרנא הוא בין ביעור לגמרי מן העולם לבין פגימה שנשארת עדיין בעולם, לכאורה, אין שום סברא לחלק בין שני הדברים, משום שבשניהם מדובר בפעולת נזק גמורה, ועל כורחנו עלינו לומר שכל היסוד של הגמרא (לפי התוספות) לחלק בין מכליא קרנא ללא מכליא קרנא, הוא משמעות הפסוק "וביער". וכן מדויק בלשון התוספות שכתבו "פשטיה דקרא איירי באכילה דמכליא קרנא".

ולפי זה מתורצת קושייתו של רש"י, שבאמת אם היינו לומדים את שן רק מ"ושלח", לא היתה לנו סברא לחלק, וכל מה שהיינו מעלים בדעתנו לחלק, זה בין שלח שלוחי לאזלא ממילא, כמו שכתבו התוספות להדיא. וכן מובן שפשוט לגמרא שברגל אין חילוק בין מכליא ללא מכליא, משום שבמלה "ושלח" אין משמעות של מכליא, ומסברא לא היינו מחלקים כן.

13. וכן הבין המהרש"א על תוספות ד"ה והא דמכליא.

14. ד"ה מה רגל לא שנא וכו'.

15. על-פי התוספות רבנו ישעיה.

לסיכום, נראה שמחלוקתם של רש"י ותוספות ביסוד החילוק בין מכליא ללא מכליא האם הוא בסברא או בפסוק, נובעת ממחלוקתם בהגדרת ההבדל בין מכליא קרנא ללא מכליא קרנא. במהלך דומה לזה שהובא בתחילת המאמר, ממשיכה הגמרא ולומדת שברגל אין חילוק בין שלח שלוחי לאזלא ממילא. הלימוד הנ"ל של הגמרא הוא מהשוואת רגל לשן, שכמו שבשן אנו לא מחלקים בין שלח שלוחי לאזלא ממילא, כך גם ברגל, וכאן, כמובן, חוזרת השאלה שנשאלה במהלך הקודם: מדוע פשוט לגמרא שבשן לא מחלקים בין שלח שלוחי לאזלא ממילא, בעוד שברגל היא מצריכה לימוד מיוחד?

רש"י לשיטתו מבין שיסוד החילוק בין שלח שלוחי לאזלא ממילא הוא בסברא הגיונית, ולכן בשן אנו צריכים גילוי מיוחד שלא מחלקים, וגילוי זה הוא שימוש התורה בלשון "וביער" ולא בלשון "ושלח" (וכן כתב רש"י במפורש בד"ה מה שן לא שנא וכו'...).

אמנם, בשיטת התוספות יש להסתפק האם במקרה דנן הם מודים לרש"י, או לא:

מצד אחד יכול להיות שכל מה שהם אמרו שהחילוק מתחדש דוקא מפסוק, זה רק בחילוק בין מכליא ללא מכליא, שאין סברא הגיונית, אך בשלח שלוחי ואזלא ממילא יש סברא לחלק, ולכן צריך גילוי מיוחד בשן שלא מחלקים. וכן נראה שהבין הרשב"א, שביאר שהסיבה שלא מחלקים בשן בין אזלא ממילא לשלח שלוחי, זה מפני שיש גילוי מיוחד של פסוק נוסף.

מצד שני, התוספות רבנו פרץ ביאר שהסיבה שבהוה-אמינא של הגמרא לא למדנו גם שלח שלוחי וגם אזלא ממילא ברגל מהמילה "וביער", היא מפני שהיינו מחלקים בין מכליא ללא מכליא (ברגל!). משמע מדבריו שללא משמעות הפסוק "ושלח", לא היינו מחלקים בין שלח שלוחי לאזלא ממילא, וצריך בירור מדוע לא נוכל לחלק מסברא!